

Н. Ю. Іванова, О. В. Буслаєва

РОЗВИТОК ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Дана робота присвячена вивченню причин виникнення та наслідків розвитку тіньової економіки в Україні, її аналізу та шляхам подолання. Проаналізовано сутність і структуру цього явища, деякі галузі економіки щодо обсягів тінізації в них. Окреслено загальноприйняті принципи обчислення обсягів тіньової економіки та за методом сталих взаємозв'язків здійснено їхні розрахунки для України.

В Україні склалася ситуація, коли розвиток тіньової економіки набув неабияких масштабів і не може ігноруватися. За оцінками різних спеціалістів її обсяг сягає від 30 до 100 % ВВП. Тому дана проблема — це складова частина проблеми економічної безпеки в Україні.

Тіньова економіка не є надбанням незалежної України. Розгалужений тіньовий сектор був завжди притаманним економіці колишнього СРСР.

Однак, перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки та правової держави не зруйнував тіньову економіку через те, що:

- згідно з теорією трансформацій розпад будь-якої системи спочатку помножує основні її вади;
- хоча старі владні компартійні структури й розпалися, — не розпався клас, що їх уособлює.

В радянські роки тіньовий сектор був прихованим і панувало переконання, що його немає й не може бути, адже соціалістична економіка була плановою. Тому питання вивчення тіньової економіки раніше не поставало так гостро в СРСР, на відміну од західних країн. Через це у нас ще не вироблено єдиної методики розрахунку тіньового сектора.

На сьогодні у процесі аналізу тіньової економіки в Україні зустрічаються дві крайності. Перша — її ототожнювання з кримінальною економікою, організованою злочинністю, мафією. Друга — прагнення оголосити тіньову економіку зразком ефективного ринкового господарст-

ва у складних економічних умовах. Частка істини є у кожній із вказаних позицій. Та їх обмеженість полягає в тому, що тіньову економіку намагаються видати за якесь однорідне явище. А вона насправді являє собою складне переплетіння найрізноманітніших типів виробничих відносин. При цьому іноді важко розмежувати “тіньові” та “світлі” економічні процеси, адже за реальних умов надто високий ступінь їх інтегрування.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Поняття тіньової економіки та її складові

Поняття тіньової економіки спеціалістами визначається неоднозначно. В даній роботі мається на увазі, що *тіньова економіка* — це будь-яке офіційно незареєстроване створення вартості з точки зору системи національних рахунків, яке не враховується офіційною статистикою [1(62)].

В науковій літературі більшість вчених-економістів виділяють три основні складові тіньової економіки:

- легальна економічна діяльність, яка офіційно не реєструється, однак обкладається податком;
- легальна економічна діяльність, яка офіційно не реєструється і не обкладається податком;
- нелегальна економічна діяльність, яка офіційно не реєструється.

До першої та другої складової найчастіше відносять дрібне виробництво, надання послуг на непостійній основі, невеликі приробітки, прибуток з присадибних ділянок тощо, а до третьої — одержання навмисне приховуваних доходів і прибутків, нелегальне виробництво товарів і надання послуг, розкрадання, шахрайство, наркобізнес та інші види кримінальної діяльності.

Наступний поділ тіньової економіки є більш повним та ґрунтовним. За ним виділяються такі складові тіньової економіки:

- 1) “кримінальна економіка” та
- 2) “паралельна економіка” [2(38)].

Кримінальна економіка має справу з незаконною продукцією та послугами. Цей різновид тіньової економіки найбільш небезпечний для суспільства під кутом зору дестабілізації економічної та політичної обстановки в країні. Вона включає в себе:

- економічну злочинність (крадіжки, корисливі посадові та господарські злочини);
- підпільну економічну діяльність (в тому числі наркобізнес, азартні ігри тощо);
- рекет як форму позаекономічного перерозподілу прибутків.

Так звану “паралельну економіку” можна поділити на три частини:

- сектор домашніх господарств;
- “неформальний” сектор;
- “прихований” сектор.

Сектор домашніх господарств виробляє товари та надає послуги, які задовольняють потреби самих господарств. Найважливішою характеристикою цього сектору є відсутність ринкових трансакцій (купівлі — продажу). Тому в усіх країнах він або повністю вилучається з національного доходу, або враховується частково. До цього ж сектору в країнах з перехідною економікою зараховують і роботу на присадибних, приватних та орендних ділянках.

“Неформальний” сектор складається з дрібних виробників та їхніх найманих робітників, самостійних виробників товарів і послуг та комерсантів. Це система неформальних взаємодій між суб’єктами економічної діяльності, що ґрунтуються на особистих відносинах та безпосередніх контактах між ними. Оскільки цей сектор пов’язаний з купівлею-продажем, він має враховуватися в національному доході. Варто також зазначити, що вироблені товари й надані послуги є легальними, і їхнє виробництво та розподіл здійснюються без порушення законів.

“Прихований” сектор пов’язаний з певним порушенням чинних законів (несплата податків від незабороненої економічної діяльності, декларування на митниці свідомо неправильної вартості товару, що ввозиться або вивозиться тощо). Характерною особливістю цього сектору є те, що влада повинна спрямовувати свої зусилля на збирання податків і запобігання порушенню законів, а не на припинення випуску продукції. Продукція цього сектору є легальною, а от виробництво і розподіл товарів та послуг — не завжди законні.

Домінуючі сегменти тіньової економіки

За оцінками вчених і спеціалістів, домінуючими сегментами тіньової економіки та основ-

ними механізмами одержання тіньових доходів стали [3(6)]:

- приховування реальних доходів громадян, а також доходів та прибутків підприємств від оподаткування;
- нелегальний експорт капіталів;
- одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними та реальними цінами на товари та послуги;
- корупція;
- нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда);
- випуск та реалізація неврахованої продукції та надання неврахованих послуг;
- кримінальний промисел (рекет, наркобізнес, проституція, розкрадання та грабежі);
- фінансове шахрайство;
- незаконна приватизація державної власності;

дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах.

Найпоширенішими серед шляхів нелегального експорту капіталів і фінансового шахрайства в Україні стали:

- неповернення коштів закордонними партнерами і перерахування їх на спеціальні зарубіжні рахунки;
- проведення збиткових для України бартерних операцій як реакція українських бізнесменів на недосконале українське законодавство;
- угоди з “неплатоспроможними” іноземними партнерами (шахраями, банкрутами тощо), змова з ними про поділ грошей;
- збирання псевдопідприємцями коштів населення, конвертація і переказ їх за кордон, до іноземних банків, часто з припиненням діяльності псевдофірм;
- шахрайська діяльність ряду трастових та інвестиційних компаній, а також інших фірм і банків;
- відправлення продукції за фальшивими документами і за заниженими цінами, з одержанням різниці готівкою;
- нецільове використання державних капітальних вкладів, бюджетних та іноземних кредитів, банківських активів.

Тіньова економіка як органічна складова народногосподарського комплексу

Широко відомі спроби серед науковців та дослідників подати тіньову економіку як своєрідну “кримінальну нішу” економіки офіційної. Проте чи зводиться вона лише до злочинності в економічній сфері? Чи немає в ній явищ, які ми можемо визнати цілком прийнятними, а, може, й необхідними? Та й взагалі, чи можна позбутися власної тіні?

Для відповіді на ці запитання було проведено аналіз, який показав, що у ринкових системах тіньова економіка дійсно вважається своєрідним економічним стабілізатором. Володіючи високою гнучкістю та динамічністю, вона здатна швидко заповнювати економічні ніші, що створюються внаслідок найрізноманітніших процесів.

Дослідження західних вчених свідчать про те, що тіньова економіка, — органічна складова частина будь-якого народногосподарського комплексу. Те, проти чого держава намагається боротися, допомагає багатьом вижити. Отже, функція тіньової економіки — забезпечити незаконним шляхом об'єктивну потребу, не задоволену повною мірою нормативними соціальними інститутами [4(53)]. Своєрідна тіньова адаптація економіки, тим більше такої, що перебуває у перехідному стані, пом'якшує несприятливі соціальні наслідки розпаду старої соціально-економічної системи, запобігає соціальному вибуху.

Тіньові відсотки в економіці є в усіх країнах за всіх типів економіки. Але сегменти “тіні” в тій чи іншій країні відрізняються масштабами, структурою, ступенем розвитку, рівнем регулювання. В США у різні роки цей показник становить 8—12 %, Канаді, Франції — 5—8 %, Норвегії, Швеції — 6—7 %, у деяких латиноамериканських країнах питома вага тіньової економіки сягає 30 %, що вважається критичною точкою. Згідно з цим постулатом, економіка України уражена вірусом тіньовизації.

Отже, як бачимо, зі злочинністю, в тому числі й економічною, не все так однозначно, як може видатися на перший погляд. Принаймні висунута Емілем Дюркгеймом теза, згідно з якою соціальна функція злочинності полягає у тому, що її існування (у певних межах) є виявом умов, необхідних для зміни і соціального розвитку суспільства, не може бути відкинута *a priori*, а вимагає серйозного обговорення. Злочинність — одна з невід'ємних складових будь-якого суспільства [5(42)], констатував Е. Дюркгейм, стверджуючи, що “злочинність не тільки передбачає наявність шляхів, відкритих до необхідних змін, а й у деяких випадках прямо готує ці зміни” [5(43)]. Аномальна лише надмірна злочинність або відсутність її. У першому випадку суспільству загрожує розпад, у другому — застій у соціальному розвитку. Нормальним є наявність і застосування кримінального покарання, яке забезпечує одну з основних соціальних функцій — наочно демонструвати значення певних соціальних цінностей, об'єднувати людей навколо таких цінностей.

Стосовно досліджуваної проблеми можна зробити наступний висновок: доки існує державна форма організації суспільного життя, доки

держава у той чи інший правовий спосіб здійснюватиме вплив на економіку, доти зберігатиметься й тіньова економіка. Змінюватимуться лише її питома вага, роль, механізм взаємодії з легальною економікою.

СУЧАСНІ ПРИЧИНИ РОЗВИТКУ І ЗРОСТАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Загальна характеристика проблем сьогодення

Говорячи про причини існування та розвитку тіньової економіки в Україні, необхідно враховувати перехідний стан нашої економіки і суспільства в цілому.

Розвиткові тіньової економіки та організованій злочинності сьогодні сприяють причини як економічного, так і адміністративно-правового характеру. Серед перших можна виділити високий рівень оподаткування суб'єктів економічної діяльності в Україні та прагнення ухилитись від оподаткування та отримати надприбутки, загострення економічної кризи, високий рівень прихованого безробіття, зволікання з виплатою офіційної зарплати, глибока економічна криза офіційної сфери зайнятості тощо. В основі адміністративно-правових порушень лежить недосконалість чинного законодавства, що дозволяє посадовим особам використовувати державні та службові повноваження з корисливою метою, створюючи сприятливі умови для шахрайства. Цьому сприяє й об'єктивна можливість одержати надто м'яке покарання за свої дії або зовсім уникнути його, що, з одного боку, розбещує корумпованих службовців, а з іншого, — втягує у протиправну діяльність нових осіб. Значно зросли такі явища, як корупція представників державного апарату і кримінальний промисел [3(8)].

Із запровадженням ринкових відносин у галузі соціально-культурного комплексу різко збільшилась кількість посадових господарських злочинів. Найбільш зараженою злочинністю є система охорони здоров'я [6(24)]. Зміна соціально-економічної формації, що відбувається в Україні, призвела до глибокої кризи в цій галузі, про що свідчать виявлені злочини та факти хабарів.

Новий напрямок розвитку економічної злочинності пов'язаний із феноменом інтелектуальної власності [7(20)]. Ситуація у сфері охорони авторських прав на сьогодні є такою, що рівень піратської продукції в різних сферах складає приблизно 90 %, у результаті чого матеріальна втрата власників авторських прав є досить високою, що пов'язано з відповідною втратою бюджету за рахунок несплати податків.

В міру розширення міжнародних зв'язків та входження країни у світову економічну систему зростає число прибулих в Україну іноземних

громадян та осіб без громадянства. Більшість із них займається незаконним бізнесом. Якраз переважна частина “тіньовиків” — це малі та середні підприємства. Хоча саме останні в своїй більшості сприяли тому, що безробіття не набуло масового характеру, тобто прихована форма власності допомогла самовиживанню людей і наповненню внутрішнього ринку. На сьогодні тіньова економіка створюється за рахунок надомних робіт, організації бригад або цехів з різних видів діяльності, зокрема: послуг, транспортних робіт, зведення будинків та інших споруд тощо.

Отже, тіньову економіку не можна зводити лише до формально антизаконних видів діяльності та отримання доходів. Її слід розглядати з більш широких соціально-економічних позицій.

Основні причини посилення тіньового сектора

До основних причин, які сприяли посиленню і зростанню тіньового сектора економіки на сучасному етапі, можна віднести [8(38)]:

- прагнення громадян ухилитися від оподаткування та прагнення до отримання надприбутків;
- звуження мотивації фізичних і юридичних осіб до економічної діяльності в офіційному секторі господарства;
- потужний податковий прес, антагоністичний з інтересами та можливостями переважної кількості фізичних та юридичних осіб, які існують у межах законодавчого поля України;
- безконтрольне зростання кількості кримінальних структур і безкарність їхньої діяльності, інтеграція організованої злочинності з суб'єктами економічної діяльності, пасивна згода держави на легалізацію кримінальних авторитетів;
- незахищеність громадян і підприємств від посягань злочинних формувань і встановлення контролю за їхньою діяльністю з боку цих структур;
- правову незахищеність суб'єктів економічної діяльності від зловживань, утисків, протидій та вимагань з боку чиновників державного апарату на всіх його рівнях;
- відсутність стабільного і збалансованого законодавства, яке б регламентувало економічну діяльність, правовий нігілізм влади і населення країни;
- відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам;
- міждержавну інтеграцію тіньового сектора і суб'єктів тіньової економічної діяльності;
- ігнорування конкурентності і доступності приватизації для легальних капіталів;
- протиправне утримання кредитів і засобів, одержаних як передплата за угодами у підприємницькій та фінансовій сферах економіки;

- втрату історичних традицій, моральних та етичних норм, що лежать в основі поваги до приватної власності, кодексу підприємницької та робітничої честі тощо.

ЗАГАЛЬНОПРИЙНЯТІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

На жаль, у сучасній науці не існує точних моделей обчислення обсягів тіньової економіки. Як показало дослідження, існує декілька методів оцінки тіньової економіки. Серед них найбільш поширеними є методи, наведені у табл. 1.

Згідно з аналізом цієї таблиці, на сьогодні не існує єдиного методу обрахунку обсягів тіньової економіки, який міг би надати найбільш достовірні результати. Тому доцільно використовувати декілька підходів для обрахунку обсягів тіньової економіки. Згідно з дослідженням, це метод сталих взаємозв'язків та опитування.

ОБСЯГ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розрахунки для України

Обсяг тіньової економіки було розраховано за методом сталих взаємозв'язків (див. табл. 1). При проведенні розрахунків були використані статистичні дані Міністерства статистики та Міністерства енергетики України. Лабораторія досліджень тіньової економіки пропонує інші дані (див. табл. 1).

За розрахунками німецької консультативної групи обсяги тіньової економіки становили 39 % (1993 р.), 48 % (1994 р.) та 51 % (1995 р.) [10].

Як бачимо, методи оцінки частки тіньової економіки в сукупному валовому внутрішньому продукті України дають результати, які вельми відрізняються один від одного.

Найвищі темпи зростання нелегального сектора спостерігалися у перші роки здобуття Україною незалежності. Так коефіцієнт енергоємності виробництва постійно перевищував одиницю. Це означає, що вже тоді Україна була у фазі економічного спаду (оскільки у такий період при зниженні ВВП на 1 % зменшення попиту на електроенергію перевищує 1 %). Проте офіційні страхітливі цифри падіння ВВП пом'якшуються за рахунок великих обсягів валової продукції та доданої вартості, створених у тіньовій економіці.

Тому фактичне зменшення ВВП у 1996 р., скориговане на масштаби тіньової економіки, становило всього 30,4 % порівняно з деформованим 1990 р., а не 73,75 % за даними офіційної статистики [2(40)]. Необхідно зауважити, що протягом останніх років спостерігається досить повільне зростання величини неформального сектора, що свідчить про сповільнення темпів падіння ВВП України.

Діаграма № 1 (с. 52) демонструє співвідношення обсягів ВВП та тіньової економіки з 1990 року.

Оцінка галузей економіки

Сфера послуг населенню.

Сфера послуг населенню — це один з основних осередків господарської діяльності, де створюються доходи тіньової економіки. Навіть за радянських часів сфера послуг за питомою вагою була лідером тіньової економіки. Як і всі інші компоненти доходів тіньової економіки, точно визначити їх набагато важче, ніж у “офіційній” економіці. Причини цього:

1. Нерозвиненість і неувага до цієї сфери у “радянські” часи, коли попит населення на багато видів послуг, особливо у сільській місцевості, не міг бути задоволений існуючою мережею державних та кооперативних підприємств і задовольнявся приватним (тіньовим) сектором.

2. Характер надання багатьох видів послуг не потребує складного обладнання, заводських приміщень, тобто організаційно не потребує створення підприємств, виробнича діяльність яких легше контролюється державою [12(19)].

Сфера послуг — це галузь економіки, продукція якої не має товарної (тобто, матеріально-речової) форми.

Найбільша частка доходів тіньової економіки у сфері послуг створюється у відносно вузькому секторі галузей — в чотирьох з дванадцяти груп, по яких статистичні організації здійснюють облік послуг. Це побутові послуги, житлове господарство, інші особисті та деякі виробничі послуги. Послуги комунального господарства, транспорту і зв'язку, освіти, охорони здоров'я, культури, державних органів — такі, що в них частка тіньової економіки значно менша.

Одним з найважливіших джерел для розрахунків обсягів тіньової економіки у сфері послуг є матеріали бюджетних обстежень сімей (домогосподарств). Слід враховувати, що бюджетні обстеження в Україні недостатньо охоплюють групи населення з високими та найвищими доходами. Вони репрезентують середні та нижчі верстви населення. Тому і ймовірна частка придбання послуг у тіньовій економіці в цілому вище, ніж у “бюджетних” сім'ях. З урахуванням витрат на тіньову економіку у вищих за доходами групах населення, які недостатньо охоплені бюджетними обстеженнями, реальні обсяги тіньової економіки у сфері послуг, за мінімальними оцінками, вище в 1,5 разів, а цілком можливо, що і вдвічі [12(20)].

За даними розробки сімейних бюджетів, у 1995 р. в Україні у сфері послуг 34,4 % сумарних доходів тіньової економіки створені у житловому господарстві (в основному здача у найм житла), 23,9 % — у побутових послугах, 20,7 % — у інших особистих послугах і 11,8 % — у групі виробничих послуг, які здійснює населення. На ці

чотири групи припадало 90,8 % доходів тіньової економіки сфери послуг [12(20)].

Щодо всіх видів особистих послуг, частка тіньової економіки, за даними бюджетних обстежень, становить лише 7,1 відсотка по відношенню до обсягу послуг у “офіційній” економіці (1995), в тому числі 3,94 % по міському і 13,87 % по сільському населенню. В цілому, за розрахунками, що базуються на скоригованих даних бюджетних обстежень, обсяг тіньової економіки у сфері послуг у 1995 році становив 19 570 млрд крб. (при офіційному ВВП — 5 293 300 млрд крб.), або 0,37 % [12(20)].

Тіньова економіка у системі охорони здоров'я.

Система охорони здоров'я переживає тяжкий період. В Україні існує державна система охорони здоров'я, яка скупко фінансується з загального бюджету та перебуває у процесі розпаду, з низькою якістю обслуговування, великим тіньовим ринком приватного обслуговування.

Так, наприклад, за результатами соціологічного дослідження “Здоров'я-96”, що проводилось Київським міжнародним інститутом соціології, серед жінок, що робили аборти, 42 % платили за аборт неофіційно (гроші або коштовний подарунок). Щодо причин, які спонукають хворих платити тіньовикам, то за результатами обстеження пацієнтів лікарняно-профілактичного закладу у місті Донецьку, на першому місці — бажання отримати більш кваліфіковану допомогу — 45 %, на другому — придбання ефективних медикаментів, що відсутні у продажу — 17 %, на третьому — боязнь летального закінчення операції або лікування, на четвертому — “радили інші хворі” або “так роблять всі” — 26 % [6(26)].

Сьогодні в тіньовій економіці сфери послуг медичні послуги займають третє місце [6(24)]. 30—40 % послуг, які реєструються як безоплатні, реально оплачуються готівкою. Звичайно, за даними інших експертів існують інші оцінки тіньової економіки [13(76)].

В системі охорони здоров'я основними причинами росту тіньового ринку є:

- брак єдиної стратегії в проведенні реформ системи охорони здоров'я;
- брак необхідної правової і нормативної бази, що регулює роботу лікарняних закладів;
- безконтрольне зростання кількості кримінальних випадків лікування;
- незахищеність громадян від неякісного, інколи шарлатанського лікування;
- зростання корупції та хабарництва в керівних органах системи охорони здоров'я;
- втрата моральних та етичних норм, історичних традицій медицини.

Зростання масштабів тіньової економічної діяльності призводить до викривлення економічних

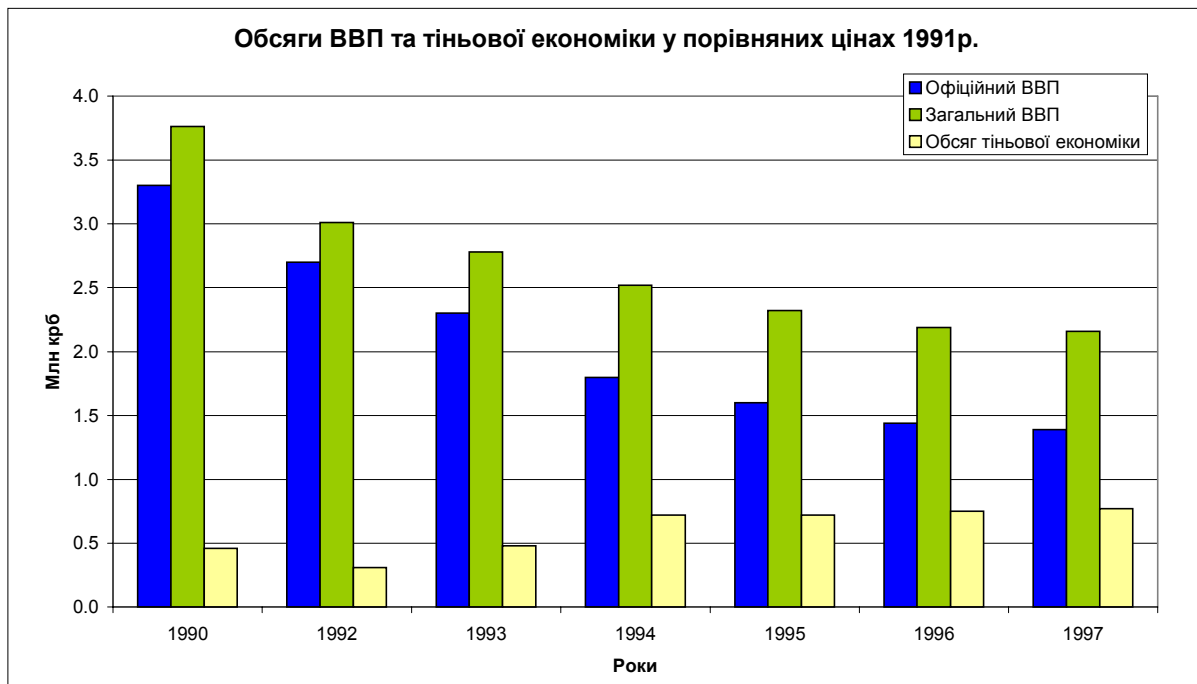
Таблиця 1.

Порівняльна характеристика методів оцінки тіньової економіки

Назва методу	Сутність методу	Результати застосування	Позитивні риси	Не
1	2	3	4	
1. Опитування	<p>1. Аналіз реального рівня доходів, витрат та споживання домогосподарств.</p> <p>2. Оцінка поширення зайнятості в неформальному секторі економіки (методика оцінки запропонована В. Хмелько та В. Паниотто).</p> <p>3. Опитування підприємств та приватних осіб, спрямовані на оцінку створеної вартості, яка не враховується статистикою та не обкладається податком.</p>	<p>За результатами дослідження "Україна-96", проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, спостерігається загальна тенденція перевищення витрат над доходами: <i>перевищення середньодушового рівня витрат над доходами склало 1,43 рази, а реального споживання над доходами — 1,81 рази.</i></p> <p>За результатами дослідження "Україна-96" 5,1 % респондентів повідомили про власну участь у неформальній діяльності й 12,7 % — про участь членів їхньої родини. 62,7 % опитаних сказали, що знайомий, справи якого їм добре відомі, займався неформальною діяльністю.</p> <p>Опитування Світового Банку 1994 року на державних підприємствах показує, що 70 % осіб мали неофіційну роботу. Дохід, отриманий за цю неофіційну роботу, складає більше 50 % загального доходу опитуваних [10(3)].</p>	<p>Соц. дослідження — джерело різнобічної соціальної інформації, необхідної для успішного рішення важливих соц.-економ. задач.</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ В цих дослідженнях застосовуються сучасні математико-статистичні методи. ■ Як правило, проводяться вибіркові соц. дослідження, властивістю яких є репрезентативність вибірки — властивість вибірки відображати характеристики сукупності, що вивчається. Через це для отримання не обхідної інформації не треба опитувати всю генеральну сукупність. ■ Застосовується у будь-яких країнах. 	<p>Проблема дослідження професійних груп сиротиманів дійсності. <i>Помилка р</i> відмінності біркової тирності. Розрні та випад</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ <i>Система</i> дають пос яких може процедуру Ця помилк ною, оскільки можливо о ■ <i>Випадков</i> повторном за ймовірн ка помилк будь-яким ванням, п законам т [9(169)].

Продовження табл. 1

1	2	3	4	
2. Використання системи національних рахунків	1. Аналіз різниці між доходами та витратами на товари та послуги. 2. Оцінка тіньової економіки шляхом перевірки офіційних рахунків виникнення та використання ВВП.	Різниця між витратами та доходами збільшилась з 5,2 % ВВП в 1994 р. до 6,6 % в 1995 р., що вказує на зростання неврахованих доходів. У 1996 р. цей показник знизився до 4,5 %, однак у 1997 р. знову піднявся до 6,7 %.	Достовірний метод, тому застосовується у промислово розвинених країнах.	Часто вит визначають від одного різниці в економіку масштабі.
3. Попит на гроші	Здійснення постійного аналізу руху готівкових грошей, які перебувають в оберті. Через оцінку частки готівкових грошей у вітчизняній валюті, яка використовується для оборотів у тіньовій економіці, виводиться величина доходів, що виникає та ким чином.	Розрахунки Світового Банку в 1993 р. призвели до оцінки "неофіційного" створення вартості в обсязі 20–25 % ВВП [10(5)].	Досить точний метод, через що часто застосовується у промислово розвинених країнах.	Потребує усях наданих, спостережень. SA абсолют мінливих у
4. Метод сталих взаємозв'язків	Ґрунтується на врахуванні взаємозв'язку між офіційним ВВП і певною змінною (споживання електроенергії). Еластичність споживання електроенергії до змін ВВП частіше за все близька до одиниці. Обсяги тінізації обраховуються як різниця між реальним (з урахуванням тіньової економіки) та офіційним ВВП [11(42)].	Частка тіньового сектора в реальному ВВП за розрахунками Лабораторії дослідження тіньової економіки в 1995 році склала 61 % [11(52)].	Методика дозволяє дослідити тенденції розвитку тіньової економіки, тому використовується у багатьох країнах.	Ускладнення.
	За розрахунками автора, частка тіньового сектора в 1992–1996 роках складала відповідно 11,49 %, 20,73 %, 39,88 %, 44,99 %, 52,35 % та 55,55 % від офіційного ВВП. За розрахунками Лабораторії дослідження тіньової економіки її обсяги в 1993, 1994 та 1995 роках становили, відповідно, 38,1%, 50,1 % і 56,4 % від офіційного ВВП [11(43)].		Найбільш придатний та вживаний у країнах з перехідною економікою.	Розбіжності різних

Діаграма № 1.

і статистичних показників та, як наслідок, до помилок в аналізі, висновках і перспективах планування системи охорони здоров'я.

Нелегальний грошовий обіг.

Більш тінезованою стала останнім часом кредитно-фінансова сфера економіки України, причому значно швидшими темпами вона розвивається в банківській, страховій та пенсійній системах, де люди, які повинні сумлінно здійснювати належні їм обов'язки, дуже вдало використовують недосконалість законодавства, недостатній розвиток фінансових ринків, нездатність економічних суб'єктів до діяльності в ринкових умовах.

Серед причин платіжної кризи називають давно відому і серйозну проблему, вирішити яку не просто, — гроші не повертаються в банківську систему. За інформацією Нацбанку і за даними офіційної статистики близько 40 % готівки в національній валюті перебуває в обігу поза банками, і таким чином обслуговують тіньову економіку, хоча за словами Голови правління НБУ Віктора Ющенка нові надходження у неофіційну економіку майже припинилися. На руках у населення знаходиться \$7—8 млрд готівкою [13(76)]. Значна частина відкладена населенням як заощадження. Інша частина обслуговує тіньовий обіг і є основною валютою тіньової економіки. У 1995 р. зареєстровано 19,9 тис. фактів виготовлення і збуту підроблених грошей, а також не допущено введення в обіг грошей, валюти і цінних паперів на суму 4 млрд грн. Отже,

повернення “тіньової” національної валюти у нормальний обіг залишається однією з найважливіших проблем.

Неофіційна зайнятість.

Трудові відносини у державному секторі України є такими, при яких за відсутності роботи людей не звільняють, забезпечуючи їм дуже низький рівень доходів, і дозволяють їм займатися іншою роботою. Інший вид діяльності може проводитися як не на робочому місці та підприємстві, так і безпосередньо на них. Невідпрацьований робочий час дуже часто фіксується як відпрацьований. Неофіційна зайнятість приховується не тільки працівником, а й керівництвом підприємств.

Види неформальної зайнятості дуже різноманітні. Поруч з досить відомими видами заробітків шляхом опитування “Україна-96”, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, були виявлені й досить екзотичні види, наприклад, зняття порчі, написання дисертацій на замовлення, виготовлення віників тощо. У таблиці 2 наведено найбільш поширені види неформальної зайнятості на сьогодні в Україні.

Можливо, неформальна зайнятість частково пом'якшує негативні наслідки економічної кризи в країні, однак, цей сектор є відображенням зайнятості в офіційній економіці на більш низькому рівні розвитку.

Головною відмінною рисою в неформальному секторі є нерегулярність і нестабільність. Серед інших відмінних рис — низька продуктив-

ність, примітивна техніка, брак необхідної освіти та кваліфікації, антисанітарія. Зайняті неформальною діяльністю не тільки безправні перед законом, але й з часом відчують професійну деградацію та часто неспроможні повернутися до попередньої роботи, навіть, коли б була така можливість.

НАСЛІДКИ РОЗВИТКУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Проведений аналіз свідчить про те, що тіньова економіка в Україні почала загрожувати економічній і національній безпеці держави. Вона істотно впливає на всі сторони економічної діяльності, на політичне і суспільне життя в Україні і, на відміну від легальної (офіційної) економіки, динамічно розвивається протягом останніх років. На сьогодні поняття “тіньова економіка” стало одним із символів нашого часу.

Одним із мотивів діяльності в тіньовому секторі є збагачення шляхом уникнення сплати податків. Головним результатом такої діяльності є скорочення рік у рік надходжень до доходної частини бюджету держави, а, як наслідок, обмеження можливостей держави здійснювати соціальний захист найбільш вразливих верств населення, брак коштів для активнішої підтримки освіти, культури, гуманізації суспільних відносин та інших видів діяльності. Крах сфери науки, культури, освіти не в останню чергу пов'язаний із масовим ухиленням від оподаткування, що набуло безпрецедентних масштабів.

Зростання сфери тіньової економіки, дедалі більше її зрощування з економікою офіційною спричиняє низку негативних соціальних явищ:

- зниження керованості економікою;
- зростання необґрунтованої диференціації рівнів життя населення;
- падіння моралі, правовий нігілізм;
- формування негативного іміджу нашої держави в очах світового співтовариства.

Проблема існування в державі значного пласту тіньової економіки ніколи не буде вирішена остаточно без обґрунтованого, дійового комплексу заходів, спрямованих на усунення тих об'єктивних обставин, які перетворюють людей на “тіньовиків”.

Для протидії тіньовій економічній діяльності та її локалізації потрібно розробити спеціальну комплексну державну програму, в основі якої можуть лежати такі основні елементи:

- здійснення комплексної податкової реформи, що передбачала би розширення оподаткованої бази, з одночасним скороченням номінальних величин податкових ставок;
- збереження помірної граничної ставки доходного податку;

- диференційований підхід до кваліфікації порушень у сфері податків як кримінальних, так і ненавмисних, вдосконалення системи застосування санкцій до порушників;

- вдосконалення механізму повернення арбітражними судами юридичним особам кредитів категорій “безнадійні” та боргів по невиконаних договорах;

- реформування національної системи бухгалтерської звітності з метою її спрощення та уніфікації [3(16)];

- створення привабливіших, ніж в інших державах, умов для інвестування та залучення фінансових ресурсів;

- прийняття пакету законодавчих актів, які б посилювали захист приватної власності, комерційної та банківської таємниці, забезпечували правову захищеність підприємців;

- прийняття та реалізація програми легалізації тіньових капіталів, які не мають кримінального походження (включаючи гарантії амністії для капіталів, повернутих з-за кордону);

- зосередження роботи репресивного та правоохоронного апарату на локалізації організованої злочинності та кримінальних промислів, а також на захисті власності, економічних прав та життя громадян;

- збереження якомога вільнішого режиму зовнішньої торгівлі;

- форсована інтеграція України у світові господарські зв'язки, що допоможе не лише у структурній перебудові економіки та налагодженні ринкових відносин, а й допоможе відірвати тіньовий капітал від номенклатури і зруйнувати бюрократичні монополістичні структури;

- скорочення витрат на адміністративне регулювання діяльності підприємств;

- скорочення інфляції;

- скорочення вилки між бруто і нетто заробітної платні шляхом участі працюючих у соціальних внесках та скорочення на відповідну величину платежів роботодавців;

- обмеження послуг соціального страхування лише базовим забезпеченням, так, щоб можна було обмежити внески;

- створення та державне фінансування найбільших науково-практичних груп для дослідження тіньової економіки в усіх її проявах тощо.

Реалізація цих заходів дозволить певною мірою локалізувати тіньову економічну діяльність та використати тіньові капітали для розвитку національної економіки. Суттєво звужити сферу тіньової економіки можливо тільки шляхом послідовного і комплексного реформування соціально-економічних відносин та вдосконалення чинного законодавства.

Таблиця 2. Найбільш поширені види неформальної зайнятості в Україні

Види неформальної зайнятості	Відсоток до відповідей
Комерційні подорожі до інших міст України, в Росію та інші країни	18,7
Перепродаж продуктів, речей на ринках, у метро тощо, торгівля книгами, газетами	18,6
Ремонтно-будівельні роботи	11,8
Ремонт тепле-, радіо-, відео апаратури, електрообладнання, автомашин тощо	6,0
Транспортні послуги, приватні таксі	5,5
Пошиття одягу, в'язання, вишивання на замовлення та з метою продажу	4,9
Розведення домашніх тварин	4,0
Музиканти — гра на весіллях, в переходах тощо	3,9
Робота вантажників, миття машин	3,2
Послуги медсестер, сиділок, догляд за хворим, інші послуги на дому	2,9
Друкарські роботи, креслення, запис аудіо-, відеокасет, фотографування	2,6
Репетиторство, викладання вдома	2,6
Фінансові операції, обмін валют	2,6
Послуги приватним особам по виконанню домашньої роботи (прання, прибирання, приготування їжі), миття вікон, посуду	2,0
Приготування їжі на замовлення або з метою продажу	1,8
Виготовлення іграшок, господарських дрібниць на замовлення або з метою продажу	1,6
Виготовлення неврахованої офіційно продукції на підприємствах	1,4
Мистецькі промисли, виготовлення прикрас на замовлення або продаж	1,4
Збирання макулатури, склянок	1,3
Переклад, консультації лікаря, юриста вдома, програмування, бухгалтерія та аудит	0,9
Робота гувернером, нянею в родині, в міні дитячому садку	0,8
Посередницькі послуги: телефонні маклери, агенти з продажу товарів	0,7
Інша діяльність	1,1
РАЗОМ	100 %

Література

1. Рывок в рыночную экономику. Реформы в Украине: взгляд изнутри. Под ред. Л. Хоффманна и А. Зиденберга.— К., 1997.— 303 с.
2. Сокотельник М. Податково-бюджетна політика та тіньова економіка в Україні. // Економіка, № 2, квітень-травень 1997.— С. 38—43.
3. Бородюк В., Турчинов О., Приходько Т. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників. // Економіка України, № 11, листопад 1996.— С. 4—16.
4. Ярмоленко А. Тіньова економіка. // Політика і час, № 5, травень 1996.— С. 49—54.
5. Дюркгейм Э. Норма и патология. // Социология преступности.— М., 1996.— С. 42.
6. Шутов М. Теневая экономика в здравоохранении региона. // Научно-информационный журнал Бизнес Информ. № 24, декабрь 1997.— С. 24—26.
7. “Теневые” параметры реформируемой экономики. // Российский экономический журнал, № 8, 1996.— С. 14—25.
8. Николаев А. “Тень” в помощь! // Вісник податкової служби України, № 12, 1997.— С. 38—39.
9. Паниотто В. И., Максименко В. С. “Количественные методы в социологических исследованиях”.— Киев, Наукова думка, 1982.— 269 с.
10. О теневой экономике: методы, оценки, политические предложения. Немецкая консультативная группа по экономике при Правительстве Украины.— К., 1996.— 16 с.
11. Бородюк В., Турчинов О., Приходько Т. Методи розрахунку обсягів тіньової економіки. // Економіка України, № 5, травень 1997.— С. 41—53.
12. Ревенко А. Тіньова економіка в Україні — сфера послуг населенню. // Моніторинг економіки України. № 12 (19), грудень 1996.— С. 19—21.
13. Пасхавер О. Тіньова економіка врятувала Україну від голоду. // Галицькі контракти, № 33/96.— С. 76—77.

RESUME

N. Y. Ivanova, O. V. Buslajeva

The development of shadow economy in Ukraine

This work deals with the study of causes of appearing and circumstances of development of the shadow economy in Ukraine, its analysis and the ways to eliminate it. The essence and the structure of this phenomenon have been analysed as well as some economy fields regarding the shadowisation volumes in them. There have been sketched the most common used principles of calculating the volumes of the shadow economy. Its volumes in Ukraine have been calculated by the method of constant relations.